

LA LITERATURA ORAL

Emili Samper Prunera

Emili Samper Prunera (Tarragona, 1980) és escriptor i investigador. És doctor en Filologia Catalana i màster en Estudis Superiors de Llengua, Cultura i Literatura Catalanes. Treballa a l'Arxiu de Folklore del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. Ha centrat la seva activitat investigadora en la literatura oral popular i també ha fet incursions en l'estudi del còmic

---

La literatura oral està íntimament lligada a la societat. Per això reflecteix els canvis que s'hi produeixen. Hi ha gèneres que actualment no són vigents i d'altres que han evolucionat. Tots, però, ens mostren les enormes possibilitats de l'art verbal i ens ensenyen com som i com actuem les persones

---

La literatura oral és aquella que es transmet oralment i que, per naturalesa, és variable. Es troba present en la nostra vida quotidiana en la comunicació interpersonal. Té un valor artístic, reflecteix la idiosincràsia d'una societat i ens permet superar aquelles situacions difícils o potencialment conflictives produïdes entre les persones. Ha rebut diferents denominacions al llarg del temps (literatura popular, literatura tradicional, etnopoètica, etc.).

La literatura oral està íntimament lligada a la societat. Per això reflecteix els canvis que s'hi produeixen. Hi ha gèneres que actualment no són vigents i d'altres que han

evolució. Tots, però, ens mostren les enormes possibilitats de l'art verbal i ens ensenyen com som i com actuem les persones. Els principals gèneres de la literatura oral són els següents:

La cançó

La cançó curta: és un gènere de tipus líric que rep denominacions diferents (follia o corrandà a Catalunya i a la Franja, copla al País Valencià i glosa a les Illes Balears)... la cançó improvisada gaudeix avui dia d'una gran vitalitat.

La cançó llarga: també dita narrativa, és una composició en vers que té un argument narratiu de temàtica diversa (explica amors, crims, fets històrics, etc.). El romanç (balada a Catalunya o trobo a les Illes Balears) n'és un exemple. Formalment té una tirallonga indeterminada de versos presentats en dos hemistiquis, amb rima assonant. Té una funció informativa (ja que explica fets) però també pretén despertar emocions en qui l'escolta. Hi ha dos tipus de cançó llarga que són pròpies de les Illes Balears (glosat o glosada i codolada).

La cançó curta: és un gènere de tipus líric que rep denominacions diferents (follia o corrandà a Catalunya i a la Franja, copla al País Valencià i glosa a les Illes Balears). Gran part d'aquestes cançons responen a activitats pròpies d'una societat rural ja desapareguda que han perdut vigència avui dia, motiu pel qual ja no s'interpreten amb el mateix sentit ni funció. Tot i això, la cançó improvisada gaudeix avui dia d'una gran vitalitat. La cançó curta està formada generalment per quartetes de versos heptasíl·labs i, segons la funció que tingui, rep una denominació concreta: a) *De ronda*. Les colles de fadrins, acompanyats generalment d'instruments de corda, sortien a rondar pels carrers del poble. Les temàtiques més freqüents d'aquest tipus de cançó eren amoroses i servien per establir relacions entre els joves de diferent sexe d'una mateixa comunitat. Contribuïen a l'esbarjo i a la diversió però també a la cohesió del grup. L'albada, pròpia del País Valencià, i la jota, en són dos exemples; b) *De treballada*. Lligada a les tasques agrícoles (llaurar, segar, batre, plegar olives, etc.), es cantava per acompanyar-les i s'interpretava individualment o col·lectivament; c) *De capta*. Les colles de joves sortien a captar i demanaven aliments o bé diners. Es duïen a terme amb motiu de festivitats religioses que en determinaven la temàtica i també el nom: al País Valencià, per Nadal, es cantaven les cançons d'aguinaldo; a Catalunya, per Pasqua, s'interpretaven les caramelles; en diversos indrets les confraries religioses interpretaven cançons acompanyades d'un pandero quadrat; les corrandes de quintos eren interpretades pels nois abans d'incorporar-se al servei militar obligatori; d) *De bressol*. Té com a funció acompanyar una criatura quan se'n va a dormir. Té estructura de corrandà, però també hi ha cançons narratives que poden tenir la funció de cançó de bressol.

La cantarella: és pròpia del folklore infantil i formalment no segueix cap estructura fixada. Es produeix en el si de grups diversos: entre dos infants, entre un adult i un infant, entre un infant i un adult o entre l'infant i el món exterior. N'hi ha de classes diverses: a) *De burla*. Referida a una persona, fa al·lusió al seu nom o ofici; b) *De joc*. Acompanya els jocs que els adults fan als infants o que els infants realitzen entre ells (picar de mans,

botar la pilota, saltar la corda, etc.); c) *De gresca*, relacionada amb activitats festives; d) *De màgia*, que fa referència a la relació entre l'infant i el món que l'envolta: l'aparició de fenòmens meteorològics (ploure i sortir el sol, l'arc de sant Martí) o les accions de determinats animals (caragols, marietes, etc.).

La fórmula

Es tracta d'un mot o una expressió breu que admet poca possibilitat de variació i que utilitza les possibilitats metafòriques del llenguatge. Es pot dividir en:

Motiu local: és la denominació alternativa al nom real que s'utilitza per designar un referent conegut. Es pot atribuir a una persona, a una família, als habitants d'un indret, etc. Aplicat a persones, rep la denominació de renom o sobrenom (i de malnom si té caràcter pejoratiu).

Fraseologia: són unitats fraseològiques que reben denominacions diverses segons la funció que tenen en la situació comunicativa en la qual s'insereixen. a) *L'amonestament* és utilitzat pels adults per fer creure els infants ("Vindrà l'home del sac"); b) *L'evasiva* és la resposta davant d'una pregunta reiterativa ("Què hem de fer?" / "Vendre la casa i anar a lloguer"); c) El *retruc* és la resposta a l'evasiva ("Quina hora és?" / "Hora de comptar diners" / "Qui en té"); d) El *brindis* expressa la joia compartida en una celebració ("Sant Hilari, sant Hilari..."); e) La *florete* s'utilitza per destacar els atributs d'una persona; f) La *parèmia* (anomenada també proverbi, dita o refrany) utilitza els recursos del llenguatge poètic per expressar, de manera sintètica, l'experiència, la saviesa i la visió del món que tenen els membres d'una comunitat. Apareix inserida en una conversa i exemplifica un punt de vista concret sobre el tema tractat.

Endevinalla: és un trencaclosques verbal que planteja alguna cosa que cal resoldre. D'una banda, mostra l'enginy d'aquell qui fa la pregunta mitjançant un ús metafòric del llenguatge. De l'altra, és un repte intel·lectual per a l'audiència que l'ha de resoldre. N'hi ha de tipus diversos: senzilles (adreçades a un públic infantil i que contenen la resposta en la pregunta plantejada), amb paranys en la pregunta (busquen tenir un efecte còmic), falsament obscenes (busquen provocar respostes obscenes quan realment són innocents).

Enigma: planteja una situació enigmàtica que cal resoldre. A partir de la descripció d'una situació (aparentment absurda), els participants han de fer preguntes (que es responen amb un sí o un no) per resoldre l'enigma de manera racional en el menor temps possible.

Fórmula de fonació: es construeix a partir d'elements de fonació del llenguatge. El vessant fonètic és més important que el semàntic. N'hi ha de tres tipus: a) *L'entrebancallengües* (o embarbussament) és un test d'habilitat que posa a prova el parlant. Es forma a partir de la presència repetida i contigua de fonemes similars o de grups fonètics que creen un hàbit articulatori que es trenca sobtadament ("Una polla xica, pica, pellarica..."); b) El *xibolet* es basa en l'ús de frases que acumulen sons característics d'una llengua i que resulten desconeguts per als parlants d'una altra llengua ("Setze jutges d'un jutjat..."); c) El *mimologisme* integra un ésser irracional (com un animal) o un objecte al món humà mitjançant la simulació d'un acte comunicatiu a

partir del seu so. Es basa en la manipulació dels trets suprasegmentals (accent, durada i entonació) (“No puc, no puc” diu el cucut).

Fórmula rimada: apareix en el folklore infantil per acompanyar els jocs que els adults fan als infants per fomentar la seva sociabilitat i desenvolupar la seva maduresa psicològica i motriu, ja que s’acompanya sovint de gestos i accions que combinen el ritme de la fórmula amb l’activitat motora (“Aquest és el pare, aquesta és la mare...”).

L’acudit

Es tracta d’un gènere no narratiu (com la parèmia o l’endevinalla) i fa referència a un únic esdeveniment. Es caracteritza per tenir un final humorístic i per la seva adaptabilitat, ja que molts dels temes presents als acudits es mantenen al llarg del temps i es desplacen entre cultures diferents. Alguns acudits es formulen a través d’una pregunta, com les endevinalles, però, a diferència d’aquestes, la finalitat de l’acudit és sempre produir un efecte còmic. El plaer que produeix un acudit va associat a la seva formació: com més ben construït estigui suposarà un esforç intel·lectual més gran per a la persona que l’escolta i, en conseqüència, un major plaer. Si no es disposa de la informació necessària per resoldre la construcció de l’acudit no se li troba la gràcia. Les tècniques de formació d’acudits són diverses (utilitzar una paraula inexistente a partir de la modificació fonètica d’una paraula coneguda, l’ús de mots polisèmics o paraules homòfones, etc.). Els acudits són innocents quan tenen una finalitat en ells mateixos i tendenciosos quan tenen una intenció determinada. Els acudits tendenciosos tenen un efecte còmic més gran que els innocents i poden ser utilitzats per expressar indirectament idees o sentiments que resulten difícils de dir de manera oberta. Els acudits funcionen també com un element esmorteïdor ja que el seu efecte còmic permet desbloquejar o disminuir el dramatisme i la tensió generats per determinades situacions. D’aquesta manera, amb l’estudi dels acudits es poden obtenir radiografies de societats i col·lectius en moments concrets.

La rondalla

És un relat de ficció que explica, simbòlicament, fets i experiències de la nostra vida quotidiana. D’aquesta manera, es dona una resposta als problemes de maduració de les diferents etapes de la vida humana, des de la infància fins a la vida adulta. Els temes tractats van des de les dificultats dins d’una mateixa família fins als problemes dins d’un grup social determinat. També s’hi tracten temes abstractes i es donen unes pautes de comportament. La funció educativa de les rondalles permet que hi hagi relats per a, gairebé, totes les edats. Les rondalles adreçades als infants són breus i contenen recursos estilístics que en faciliten la comprensió: els infants més petits (quan encara no parlen) queden captivats per les ressonàncies verbals dels relats protagonitzats per animals (“La rateta que escombrava l’escaleta”). Després és el moment de la celebració del naixement i l’amor parental acompanyat de l’escatologia (“En Patufet”) i l’enfrontament entre l’animal indefens i el llop agressiu, que és derrotat (“El llop i les cabretes”). Més endavant, els infants s’enfronten a l’ogre estúpid i el vencen gràcies al seu enginy (“La caseta de sucre”) i superen les crisis familiars, ja sigui enfrontant-se als progenitors (la madrastra) o als germans (“La flor de panical”). En les rondalles adreçades als nois, l’heroi ha de superar les dificultats per obrir-se camí en la vida

(laboral i personal). En les rondalles adreçades a noies, s'hi veuen les dificultats que cal superar per assolir la independència afectiva dels pares. Aquests relats reproduïxen les crisis del cicle vital: les dels joves respecte els adults a la casa paterna, els conflictes lligats al xoc de sexes i les crisis lligades a l'assoliment d'un nou estatus social fora de la família. En les rondalles adreçades als adults el simbolisme no és tan present i tenen un caràcter humorístic.

Segons l'argument i l'estructura del relat, hi ha una classificació establerta internacionalment que les divideix en: rondalles d'animals, rondalles meravelloses, rondalles no meravelloses (rondalles religioses, rondalles d'enginy, rondalles del gegant beneit), contarelles (bertranades, contarelles de beneits, facècies, contarelles de mentides) i rondalles formulístiques. L'*antirondalla* és una paròdia del gènere rondallístic que té el propòsit d'importunar els infants.

La llegenda

És un relat que narra fets extraordinaris que s'insereixen dins del sistema de creences de la comunitat que els explica. A diferència de la rondalla, té aparença de realitat i és creïble. Aquesta base real fa que la llegenda reflecteixi les característiques (socials, culturals, religioses, geogràfiques, etc.) de la societat on s'explica. Té la funció de donar pautes de comportament i molt sovint expressa el temor que tenim davant d'allò desconegut o dels perills que amenacen la nostra existència. Per la seva connexió amb la realitat i amb la interpretació del món és un gènere que s'ha transformat molt en el pas d'una societat rural (llegenda del passat) a una societat industrialitzada i de consum com l'actual (llegenda contemporània).

La *llegenda del passat* explica l'existència d'éssers sobrenaturals relacionats amb unes determinades creences que poden ser religioses (Déu, el diable, els sants i les marededéus) o laiques (encantades, follets, menairons). Té la funció d'alliçonar, prevenir i exemplificar d'acord amb aquest sistema de creences. Segons els seus protagonistes hi ha diferents tipus de llegendes: *a) Sacres*, protagonitzades per Déu, Jesucrist, la Mare de Déu, els àngels i els sants, el caràcter sagrat dels quals els dona el poder de fer miracles; *b) Satàniques* que mostren l'enfrontament entre l'ésser humà i el diable; *c) Màgiques* o de *bruixeria*, en les quals s'enfronten dos o més éssers humans, un dels quals té poders sobrenaturals; *d) Demòniques*, protagonitzades per menairons, follets i altres éssers màgics, que entren en contacte amb els humans.

La *llegenda contemporània*, més coneguda com a *llegenda urbana*, expressa les idees, sentiments, preocupacions, necessitats i pors actuals i és d'una gran vigència. Tracta temes com els viatges a l'estranger, el transplantament d'òrgans, l'aparició de noves malalties i de nova tecnologia, fenòmens inexplicables, aparicions, etc. Les seves funcions principals són la revelació d'una informació o d'una situació sorprenent per al receptor; l'establiment d'un lligam amb un problema social i real actual; la transmissió d'un missatge moral, que es presenta de manera indirecta i que permet assenyalar el que es pot fer i el que no es pot fer; la reactivació de motius simbòlics antics, que formen part del nostre imaginari i que utilitzem de manera inconscient.

La *pseudollegenda* és un relat que narra un fet extraordinari i creïble en aparença, però que acaba amb un desenllaç sobtat per a l'audiència. Té el propòsit de donar un ensurt a la persona que l'escolta o fer-li veure que tot allò que s'ha explicat no és cert.

El *relat etiològic* se situa en un temps passat al nostre (la creació del món o la vida de Jesucrist) i serveix per explicar l'origen d'una característica del nostre món que va ser modificada en aquell moment (com ara la característica d'una espècie animal). S'adreçava a un públic al qual calia explicar, d'acord amb la seva mentalitat (religiosa), l'existència d'un Déu justicier que premia o castiga segons si l'acció feta és bona o dolenta.

La *tradició explicativa* és un tipus de relat que explica l'origen d'un tret del nostre món, però que està arrelat en un lloc concret i justifica una característica local i del llenguatge i no un tret comú a tota una espècie. Aquests relats s'utilitzen per explicar l'origen de topònims (noms de pobles), d'accidents geogràfics (muntanyes, coves, llacs, etc.) o de renoms i fraseologia diversa.

El relat sobre experiències reals

Està basat en fets reals, té un caràcter biogràfic, autobiogràfic o històric i tracta temes relacionats amb les experiències viscudes pels narradors al llarg de la seva vida. Són recreacions de la realitat que fa el propi narrador. El *succeït* explica un esdeveniment que ha tingut lloc en la comunitat del narrador i que és recordat pel seu caràcter sorprenent o pel seu dramatisme. El *pseudosucceït*, per contra, es construeix sobre la base d'un fet quotidià i creïble, però acaba amb un desenllaç inesperat per a la persona que escolta el relat (un ensurt o bé el narrador fa evident que ha pres el pèl a qui l'escolta). L'*anècdota* és un relat que explica una història atribuïda a un personatge conegut, ja sigui dins d'una comunitat més àmplia (Santiago Rusiñol o Pau Casals en la cultura catalana) o d'una comunitat més reduïda (un personatge local que destaca per alguna característica, com ser molt beneït o molt enginyós).

Orientacions de treball

En el vessant lingüístic resulta especialment adient per al desenvolupament de les habilitats comunicatives, pragmàtiques, cognitives i metalingüístiques.

La literatura oral ofereix un ampli ventall de recursos de treball per a l'educació, ja sigui musical i estètica, per al coneixement del medi, per a la conformació d'un imaginari col·lectiu, etc. En el vessant lingüístic resulta especialment adient per al desenvolupament de les habilitats comunicatives, pragmàtiques, cognitives i metalingüístiques. En aquest sentit, el contacte de l'alumnat amb la literatura oral es considera imprescindible si es vol facilitar el desplegament progressiu de les habilitats lingüístiques alhora que s'estableix una relació afectivament positiva amb la llengua catalana, entesa no solament com un mitjà de comunicació, sinó com un vehicle portador i generador de continguts singulars i interessants. Així, la literatura oral esdevé una font de recursos per estimular el llenguatge oral. La seva variabilitat fa que es pugui

treballar des de la tradició (a partir d'exemples recollits o estudiats prèviament per altres folkloristes) o bé des de la creació, a imitació dels models populars.

Alguns exemples

L'ús dels jocs lingüístics és una de les eines que permet treballar la riquesa dels fonemes, de les paraules, de les construccions morfosintàctiques, etc.: *a)* jocs d'equivocar sons (entrebancallengües); *b)* imitar sons (onomatopeies); *c)* intrigar amb metàfores (endevinalles); *d)* narrar i imaginar (rondalles i llegendes); *e)* reflexionar i sentenciar (parèmies); *f)* rimar i ritmar (cançons i cantarelles); *g)* expressar estèticament i metafòricament (glosa).

Cançó

Afavoreix la comunicació oral, amplia el llenguatge expressiu, potencia el sentit estètic i augmenta la memorització, entre d'altres aspectes. *Exemple:* a partir d'unes paraules concretes facilitades prèviament pel professor (o d'un camp semàntic determinat), els alumnes han de crear composicions breus (corrandes o gloses).

Fórmula

La parèmia (fraseologia) permet treballar aspectes lingüístics i semàntics. *Exemple:* el professor diu la primera part d'una parèmia i els alumnes l'han de completar (individualment o en grup) i explicar-ne el significat. Una dinàmica possible és fer-ho amb un joc de cartes format per dues baralles: la del professor, que conté la parèmia sencera i el significat; la dels alumnes, que conté la segona part de les parèmies.

L'endevinalla permet treballar aspectes lingüístics a partir del joc. *Exemples:* A més de la resolució d'endevinalles (proposades pel professor), es poden fer altres exercicis, com la creació de noves endevinalles a partir d'esquemes previs (agafant l'esquema de construcció d'una endevinalla coneguda i aplicant-lo en la construcció d'endevinalles noves). Es pot treballar també la descripció oral, escrita, la personificació, la comparació, la polisèmia, etc., així com aspectes gramaticals a partir de les fórmules d'acabament. Les endevinalles es poden presentar de forma atractiva: trobar les solucions en una sopa de lletres, en un conjunt de lletres desordenades, en jeroglífics, mots encreuats, etc.

L'entrebancallengües (fórmula de fonació) permet introduir els fonemes com un joc alhora que es potencia la consciència fonològica. *Exemple:* es pot utilitzar com un exercici de sensibilització i correcció per als fonemes de la llengua catalana que no domini bé l'alumnat.

Rondalla

El treball amb rondalles aporta ensenyament i enriquiment del llenguatge i de la imaginació, i fomenta el desenvolupament personal a partir de les vivències dels personatges. *Exemples:* es poden fer exercicis comparatius entre versions diferents de la mateixa rondalla recollides en diversos territoris (partint del corpus lingüístic català que es pot consultar a la base de dades *RondCat*); es poden buscar noves versions de

rondalles conegudes amb la tècnica de l'entrevista, a partir d'un fragment de la rondalla o de la part més significativa del seu argument; es pot fomentar la creació: a partir d'una rondalla determinada, l'alumne ha de proposar la seva pròpia versió, a imitació de la literatura oral (en forma o contingut), o bé l'ha d'actualitzar.

Llegenda

Aquest mateix exercici de creació es pot fer a partir de relats etiològics i tradicions explicatives fomentant la creativitat dels alumnes. *Exemple*: es presenta un relat en forma d'enigma ("Per què els gossos s'ensumen el cul?") i l'alumnat ha de donar-hi resposta amb una història. Al final de l'activitat, es compara la versió creada amb la que han recollit altres folkloristes per mostrar la variabilitat dels relats.

La llegenda contemporània es pot treballar a partir de l'argument genèric d'alguna versió. *Exemple*: l'alumnat ha de desenvolupar la història (situant-la en un espai i temps determinat) o bé explicar la seva pròpia versió. És interessant, en aquest sentit, descobrir noves llegendes a partir de la seva pròpia experiència, fet que els converteix en protagonistes de l'activitat.

Emili Samper Prunera (Universitat Rovira i Virgili)

Bibliografia

Bataller, Alexandre & Margalida Coll (eds.) (2014): *Literatura oral i educació. Simbiosi i complicitats*. Altea: Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

Oriol, Carme (2002): *Introducció a l'etnopoètica: teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Valls: Cossetània.

Oriol, Carme (2007): "Els gèneres etnopoètics". Dins *Tradicionari: enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya*. Dirigida per Joan Soler i Amigó. Barcelona: Enciclopèdia catalana, vol. 7, p. 121-148.

Oriol, Carme (2019): *100 llegendes urbanes. Unes històries sorprenents dels nostres temps*. Valls: Cossetània.

Oriol, Carme & Emili Samper (eds.) (2017): *Història de la literatura popular catalana*. Tarragona, Palma, Alacant: Publicacions URV, Publicacions UIB, Edicions UA.

Pujol, Josep M. (2013): *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*. Edició a cura de Carme Oriol i Emili Samper. Tarragona: Publicacions URV.

RondCat: cercador de la rondalla catalana. Arxiu de Folklore del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili: <http://rondcat.arxiudfolklore.cat>